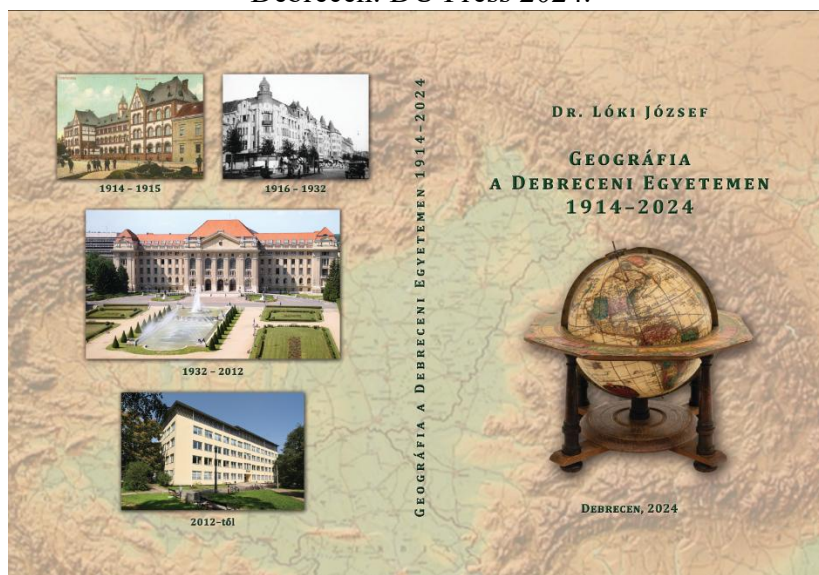

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2025/33/3/390-396>

Az egyetemi földrajzoktatás debreceni hagyományai
Lóki József: Geográfia a Debreceni Egyetemen.
Debrecen: DU Press 2024.

2024-ben – nagy örömömre – újabb értékes és tartalmas kötettel gazdagodott azon művek (önálló könyvek, illetve tudománytörténeti tanulmányok) sora, melyek a magyar egyetemi földrajzoktatás történetének egy-egy meghatározó fejezetét taglalják, mutatják be. Ezek a „fejezetek” érthető módon (és döntő mértékben) regionálisan azokhoz a hazai egyetemvárosokhoz és az 1920-as – számunkra oly tragikus – trianoni döntés következtében sajnálatos módon a mai országhatárainkon túlra került régi iskolavárosainkhoz köthetők, ahol a geográfia tudománya már a korai időkben katedrát kapott. Debrecen is ezek közé a települések közé tartozik, ami elsősorban a nagy múltú – 1538-ban alapított – Református Kollégiumnak köszönhető.

A földrajzoktatás cívisvárosi hagyományainak egyik legelső és legkiválóbb kutatója Csinády Gerő (1902–1970) volt, aki több értékes tanulmányt írt ebben a témában. A KLTE egykori docense 1955-ben publikálta mára példaértékűvé vált munkáját a debreceni földrajzoktatás múltjáról. E művében és más hasonló írásaiban is szólt arról Csinády tanár úr, hogy Magyarországon a geográfia (s általában a reáliák) művelésének homályos kezdetei lényegében olyan izolált kultúrcentrumokhoz köthetők, amelyek vallási (keresztény felekezeti) szinten is elkülönültek egymástól. A római katolikusoknak, az evangélikusoknak (lutheránusoknak) és a protestáns

kálvinistáknak is megvoltak a maguk kiemelt iskolaközpontjai. Az utolsóként említett reformátusok három nagy műveltségi bázisa Debrecenben, Sárospatakon és Pápán volt a mai Magyarország területén. Erdélyben elsősorban Marosvásárhely, Nagyenyed és Kolozsvár sorolható ide. Városunk (vagyis Debrecen) geográfiai oktatásának gyökerei – Csinády szerint – a 17. század közepéig nyúlnak vissza. Az ősi Kollégium ódon falai között ekkor kezdtek meg a tényleges természetrajzi, benne a földrajzi ismeretek szabaddabb oktatását, kezdetben még a filozófia keretein belül. Ebben a mérőföldkönek számító szellemi változásban kétségtávol fontos szerepük volt azoknak a felvilágosult kollégiumi professzoroknak, akik cívisvárosi tanári fellépésük előtt huzamosabb ideig Nyugat-Európában, főként németalföldi egyetemeken fejlesztették tovább tudásukat, s kerültek kapcsolatba az akkor ott már nagyobb teret nyert haladóbb eszmékkel. Arról, hogy kik voltak ezek a debreceni tudósok, Csinády Gerő részletesen írt. Véleménye szerint Komáromi Csipkés György (1628–1678), Lisznai Kovács Pál (1630–1693) és Szilágyi Tönkö Márton (1642–1703) szerepvállalása volt a leginkább meghatározó, ugyanakkor különleges fontosságot tulajdonított a valamivel később tevékenykedett Maróthi György (1715–1744) professzornak is. Maróthi halála és a debreceni egyetem 1912-es megalá-

pítása között eltelt közel 170 esztendőnek is megvoltak azon kulcsszeplői, akiknek az irodalmi munkásságában, illetve oktatói munkájában kimutatható az igényes geográfikum. Itt elég csupán Hatvani István (1718—1786), Budai Ézsaiás (1766—1841) vagy Kerekes Ferenc (1784—1850) kollégiumi működésére utalnunk. Csinády Gerő – akiről a most recenzeált kötetben is olvashatunk – így összegezte gondolatait a geográfia kollégiumi kezdetei kapcsán: „*Debrecen, a »maradandóság városa« ősi kollégiumában – legalábbis földrajz vonalán – mindenkor lépést tartott a haladó eszmeáramlatokkal és az európai tudománnyal, s ezeket szétsugározta az országba*” (Csinády 2011, 4).

A Csinády Gerő által említett „szétsugárzó” hatás a későbbiekben, az ún. universitas korszakban is megmaradt, legalábbis a geográfia tekintetében mindenképp. A Lóki József által jegyzett kötet – jelen írássom tárgya – a debreceni egyetemi földrajzoktatás történetét mutatja be 1914 és 2024 között. A műből világosan kiderül, hogy – ellentétben más tudományterületek szemináriumaival – a földrajz már a kezdetektől fogva intézetként működhetett, 1914 és 1952 között a Bölcsészettudományi, 1952 után pedig (napjainkig) a Természettudományi Kar keretein belül. Tartalmilag 7 nagyobb egységre osztható fel a kötet. Az első rész 1914-től 1945-ig, a második 1946-tól 1956-ig, a harmadik 1957-től 1989-ig, a negyedik pedig az 1990-es rendszerváltástól 2024-ig

tárgyalja a Földtudományi Intézet krónikáját, részletesen ismertetve a földrajzi, ásvány-földtani és meteorológiai tanszéki kutatások fő irányait s a néhai munkatársak ma is követendő példaként szolgáló szakmai tevékenységét. Nagyon érdekes volt számomra a „hőskor” éveinek felelevenítése, a Milleker-féle tanszéki munka kezdeti nehézségeinek leírása. Tudjuk, hogy ezek a nélkülözésekkel teli, küzdelmes esztendők alapozták meg a későbbi eredményes kutatások intézeti tudásbázisát, megvetve az országos összehasonlításban is magasan kiemelkedő tanszéki műszerpark, diapozitív-gyűjtemény, könyv-, folyóirat- és térképtár alapjait. Ekkor (1917-ben) vásárolták meg például az ún. Déchy-bibliotéka hatalmas állományát. Jól szemlélteti ezen időszak rendkívüli kihívásait, hogy az állandó helyhiánnyal küszködő, mindössze egy rosszul fűtött szobával és előszobával rendelkező tanszék a kötelező hallgatói glóbuszgyakorlatokat rendszeresen egy helyi középiskola földrajzszertárában volt kénytelen megtartani, illetve, hogy a Földrajzi Intézet első emberének, Milleker Rezső (1887—1945) professzornak a tanszékvezetés mellett az egyetemi menza irányítását is el kellett látnia. A példátlan nehézségek ellenére az intézet tevékenységét sikerült megszervezni és stabilizálni, s a tanszéki munka (pl. kiadványok, könyvek megjelentetése terén) igen eredményes volt. Jó példa erre *A Földgömb* c. folyóirat, mely kezdetben a debreceni Földrajzi Intézet gondozásában,

kiadásában jelent meg. A tanszék szakdolgozói, személyi állományában is pozitív, előremutató változások álltak be ekkor. Számos jeles tudós csatlakozott a debreceni oktató- és kutatómunkához. A teljesség igénye nélkül itt elég csupán Márton Béla (1880—1967), Hoffer András (1884—1946), Leidenfrost Gyula (1885—1967), Ecsedi István (1885—1935), Berényi Dénes (1900—1971) és Mendöl Tibor (1905—1966) nevét megemlíteni. Azok a táblázatok, amelyek a földrajzos hallgatóknak meghirdetett előadásokat lajstromszerűen mutatják be a különböző időperiódusokban, nagyon hasznos elemei e kötetnek, mert a segítségükkel jól nyomon követhető, hogy a tanári testület személyi összetételének változása tükrében milyen finom hangsúlyeltolódások jelentkeztek az előadott tárgyak vonatkozásában. Például Mendöl Tibor debreceni működése idején az anthropogeográfia (emberföldrajz), Leidenfrost fellépésekor pedig az általános tengertan érezhetően erősebben volt képviselve, mint távozásuk után. Az is beszédes, hogy a mai földrajzi terepgyakorlatok előképének tekinthető hallgatói exkurziók (amelyeket szaktanárok vezettek) már a két világháború között rendszeressé váltak, elsősorban Millekernek köszönhetően. Eleinte csak a Szilágyságba, később más területekre is vezettek ilyen szakmai túrákat és terepi gyakorlatokat. Szintén Millekerhez köthető a rövid életű Debreceni Földrengésjelző és Kutató

Intézet létrehozása, amely az egyetem főépületének alagsorában került kialakításra, de a második világháború alatt sajnos megsemmisült. Jellemző volt az ún. Milleker-érára, hogy a professzor (és más tanárok) igyekeztek anyagilag, egzisztenciálisan is segíteni a fiatal, pályakezdő kutatókat.

A második világháborút követő időszak első fontos eseménye a tanszék életében az volt, hogy az 1945-ben elhunyt Milleker Rezső helyére Kádár László (1908—1989) geográfust, geomorfológust (az 1933-as Almásy-expedíció térképészét) nevezték ki intézetvezető professzornak, ami egy sikeres, új korszak nyitányát jelentette. Ekkoriban állami elvárás volt az ún. polgári földrajz szocialista típusú átszervezése. Lóki professzor úr könyvéből sok érdekességet megtudhatunk erről az időszakról is. A műszerekkel, térképekkel és a legkülönbözőbb demonstrációs eszközökkel nagyszerűen felszerelt intézet humán erőforrásai is jelentősen bővültek ekkor. Többek között Kéz Andor (1891—1968), Csinády Gerő (1902—1970), Balogh Béla András (1925—2020), Borsy Zoltán (1926—1997), Pinczés Zoltán (1926—2011), Papp Antal (1929—2020) és sokan mások ekkor kerültek állományba. Kádár professzor kiváló oktatókat és ígéretes kutatókat gyűjtött maga köré, akik együttesen az ország egyik legerősebb, legmagasabbban jegyzett földrajztanszékévé tették a debrecenit. Ez idő tájt állították szolgálatba az első folyóvízes terepasztalt az egyetemi alagsorban és

a Foucault-ingát a díszudvarban. Professzionális fotográfusok és rajzoló művészzakemberek kezdték segíteni a tanárok tanszéki és terepi munkálatait, jelentősen emelve a földrajzi szemléltetés minőségét és hatékonyságát. Az MTA megbízásából ezekben az években kezdődött el az Alföld és peremterületeinek környezetföldtani és természetföldrajzi szempontú vizsgálata, ami hosszú évtizedekre ellátta kutatási témával a Földrajzi Intézet munkatársait. Erről a nagyszabású munkáról – tanárookra lebontva – részletesen olvashatunk az ismertetett kötetben, csakúgy, mint az 1960-as évekről, amikor új virágkor köszöntött be a tanszék életében. A kémiai épület megépülésével lehetőség nyílt minőségi szelcsatorna, valamint modern szedimentológiai (üledékvizsgálatokkal foglalkozó), valamint fizikai földrajzi (folyóvizes és fagykísérletes) laboratóriumok kialakítására, ahol precíz kvantitatív méréseket és pontos, számszerű elemzéseket végezhettek a kutatók. 1979-ben került a Földrajzi Intézetbe a most recenzeált kötet szerzője, Lóki József, aki – mint professor emeritus – a mai napig a tanszéki kollektíva megbecsült tagja. Rajta kívül olyan kitűnő geográfusok kerültek ekkor az intézetbe, mint pl. Enyedi György (1930–2012), Eke Pál (1939–1996) és Korompai Gábor tanár úr. Az utolsónak ismertetett korszak 1990 és 2024 közé esik. E sorok biológia-földrajz szakos szerzője is ekkor (1997-ben) végzett az egyetemen, ahol többek között Lóki professzor úr is tanította.

A Földrajzi Intézet organogramjában – köszönhetően a folytonos átszervezéseknek és személyi változásoknak – újabb és újabb módosulások jelentkeztek. Ezek pontos nyomon követhetőségéhez és megértéséhez jól használható a kötet. Olvashatunk benne az egyetemi képzési rendszer átalakulásáról, az informatika geográfián belüli térhódításáról, az ún. földrajzi tanszékcsoport létrehozásáról, a Földtudományi Doktori Program, illetve Iskola működéséről, az akkreditált posztgraduális (szakértői) képzésekről és a jelentősen differenciálódott természetföldrajzi kutatásokról.

Ezek az informatív, leíró jellegű szövegblokkok hasznos forrásai lehetnek a földtudományi diszciplínák tudománytörténetével hivatásszerűen foglalkozó kutatók számára. Aki veszi magának a fáradságot, és figyelmesen végigolvassa ezeket a részeket, átfogó és teljes képet kaphat a száz év alatt többször új helyre költözött és folyamatos névváltozásokon átment intézetben (ill. tanszékeken) folyó oktató- és kutatómunka jellegéről, a tanszékek (és a különböző földtudományi laboratóriumok) korabeli felszereltségéről, a tanárok szakmai felkészültségéről, kutatói prioritásairól, érdeklődési területeikről. Az oktatókról készített – arcképekkel kiegészített – leírások halványan felidéztek bennem Fodor Ferenc (1887–1962) jeles geográfusunk egyik munkáját: *A magyar földrajztudomány története* című könyvet, amely az MTA Földrajztu-

dományi Kutatóintézete gondozásában és Dövényi Zoltán szerkesztésében jelent meg 2006-ban, s aminek szintén van egy ehhez hasonló lexikonszerű eleme geográfus életrajzokkal.

A korábban említett hét egység ötödik és hatodik része a jelenkori Földtudományi Intézet munkáját, kutatásait és tanárai – jobbára saját maguk által elkészített – curriculumát tartalmazza. Az utolsó (hetedik) egység – a centenáriumi kötethez méltó módon – tartalmazza mindazon intézeti személyek teljes listáját, akik az alapítás óta eltelt száz évben valamilyen tudományos fokozatot szereztek. A kötet zárásaként a földrajz, ill. geográfus diplomát szerzett hallgatók teljes névsora is helyet kapott. A lista bizonyos statisztikai elemzéseknek is teret ad. Érdekesség, hogy az első tanévben még csupán öt hallgatója volt az intézetnek, három az első, kettő pedig a második félévben. A táblázatból az is kiderül, hogy az első Debrecenben végzett földrajzos Schuster Hugó volt 1919-ben.

Könyve elkészítéséhez a matematika-földrajz szakon végzett Lóki József – egykori kedves tanárom – tekintélyes mennyiségű és igen változatos forrásanyagot dolgozott fel, amit a kötet végén elhelyezett bibliográfiában külön feltüntetett. Ezek között egyaránt megtaláljuk a legfontosabb egyetem- és tanszéktörténeti műveket (pl. jubileumi köteteiket), a tudományhistóriai konferenciák vonatkozó kötetait, a *Földrajzi Közlemények* és az érdi *Földrajzi*

Múzeumi Tanulmányok releváns lap-számaival, egyetemi annaleseket és a debreceni universitas nemzeti könyvtárának ún. professzori és tanári hagyatékait. Lóki József továbbá felhasználta még ezen munkájához a Földrajzi Intézet oktatóinak azon életmű-tanulmányait, melyekben a geográfus szerzők egykori professzorok, volt kollégák munkásságát ismertették. Ilyen például Süli-Zakar István írása Milleker Rezsőről, Ekéné Zamárdi Ilona és Teperics Károly cikke Balogh Béla Andrásról vagy Szabó József dolgozata Kádár Lászlóról. Ezekon kívül Lóki József rendelkezésére álltak még az egyetemi tanrendek 1914 és 1975 között, valamint egyes kéziratban maradt (tehát máig publikálatlan) művek, mint például Márton Béla 70 oldalas daktilográfiája a debreceni tudományegyetem Földrajzi Intézetének történetéről, amelyben a leginkább gazdaságföldrajzusként ismert szerző a tanszék 1914 és 1954 közötti időszakáról írt. Az idézett forrásművek között mindenképpen kiemelkednek azok a tanulmányok, amelyeknek a szerzői kifejezetten a geográfia és a földrajzoktatás civilvárosi hagyományait helyezték vizsgálataik gyűjtőpontjába (pl. Csorba Péter és Szabó József professzorok hivatkozott írásai).

A több mint 350 oldalas – két szaklektor (Szabó József és Kozma Gábor professzorok) által is ellenőrzött – könyv nyomdai kivitelezése kellően igényes. A kemény papírborítóval ellátott vastkos mű – jelentős

terjedelme ellenére is – könnyen olvasható. Az egyes fejezetek jobb áttekintését szöveg közé tördelt színes és fekete-fehér fényképek, informatív táblázatok, diagramok segítik. Egyedi értéket képviselnek a Földrajzi Intézet egykori dolgozóiról, tanáraitól, professzorairól készült portrék, valamint az intézet összes dolgozójának legfontosabb tanulmányait felsoroló publikációs lista. A kötet végén önálló – hétoldalas – képmelléklet is található, melyeken a régi, még az egyetemi főépület negyedik emeletén működött Földrajzi Intézet jellegzetes helyiségei láthatók, valamint pár érdekes életkép a földrajztanszékek korabeli életéből. Ismertetésem végén szeretnék köszönetet mondani a szerzőnek, Lóki József professzor úrnak, hogy – fáradságot nem kímélve – összegyűjtötte e kötet hatalmas anyagát, valamint a Debreceni Egyetemi Kiadónak, hogy elősegítette a geográfia debreceni tudománytörténete szempontjából igen fontos ismereteknek a közzétételét, a kézirat igényes megjelentetését. Külön köszönet illeti továbbá a DE Bölcsészettudományi Kar Tudományos Alapját (TUDA) is, amely támogatta a könyv kiadását. Úgy vélem, hogy ezt a kötetet

nemcsak a Földrajzi (ill. Földtudományi) Intézet mostani munkatársai, doktoranduszai és hallgatói forgathatják nagy haszonnal, hanem a korábban Debrecenben tanult és az Alma Mater históriája iránt mélyebben érdeklődő földrajztanárok, geográfusok is. Mindezekén túl – a mostani kötet megjelenésével – a honi geográfia tudománytörténetével foglalkozó (amúgy nem túl bőséges) irodalom is újabb értékes és hiánypótló darabbal lett gazdagabb, amelynek a lapjain jól kirajzolódik a sorozatos átszervezéseken keresztülment debreceni tudományegyetem földrajzi tanszékeinek százéves története, az intézet falai között zajló magas színvonalú tudományos munka s nem utolsósorban az intézethez köthető érdemes személyek munkássága.

Csinády Gerő (2011): Régi magyar geográfusok lexikona. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, Déri Múzeum, Debrecen.

Mező Szilveszter

főmuzeológus,

Déri Múzeum, Természetrajzi és
Környezetismereti Gyűjtemény